

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРГОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2018
август

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Аниқ ва табиий фанлар

ФИЗИКА, ТЕХНИКА

А.АБДУҚОДИРОВ, Д.УМУРЗАКОВА

Сунъий нейрон тармоқлари ёрдамида нутқни таниш масалаларини тадқиқ этиш 5

КИМЁ

Н.ТҮЛАКОВ, И.АСҚАРОВ, Ю.ИСАЕВ, Қ.ОТАХОНОВ

Ферроценкарбон кислотанинг айрим ҳосилалари синтези ва уларни ТИФ ТН асосида синфлаш 11

А.ЕШИМБЕТОВ, Ш.КУРБАНБАЕВА, Ш.ТУРГУНБОЕВ, А.ХАЙТБАЕВ

Бетулиннинг назарий ва экспериментал геометрик характеристикаларини таққослаш 15

БИОЛОГИЯ, ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

И.ЗОКИРОВ

Ширалар (APHIDIDAE) популяция динамикасининг регрессион таҳлили 22

ГЕОГРАФИЯ, ТУПРОҚШУНОСЛИК

Г.ЮЛДАШЕВ, М.ИСАГАЛИЕВ, Д.ДАРМОНОВ

Чўл минтақа тупроқларига коллектор-зовур сувларининг таъсири 26

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ИҚТИСОДИЁТ

А.АБДУЛЛАЕВ, К.КУРПАЯНИДИ

Ўзбекистонда тадбиркорликни ривожлантириш самарадорлигини аниқлаш масалалари ҳақида 32

ТАРИХ

Р.АРСЛОНЗОДА

XIX асрнинг 60-70-йиллар рус матбуоти саҳифаларида Алимқули амирлашкар сиймоси 38

Д.ЭШБЕКОВА

Ташвиқот кампаниялари, МОПР ташкилотининг Ўзбекистондаги учрашув ва митинглари (1920) 42

М.РАСУЛОВ

Ўзбек миллий қадриятларининг тикланиши ва мустаҳкамланишида тарихий ва маданий ёдгорликларнинг ўрни 46

Н.ҲАМАЕВ

Туркистонда совет режимига қарши қуролли ҳаракат – даврий матбуот нигоҳида 50

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Й.СОЛИЖОНОВ

Бадиий ҳақиқат ва муаллиф муносабати 54

Л.ПУЛАТОВА

Романинг жанр-услубий янгиланиши 58

К.ТОПВОЛДИЕВ

Пушкиннинг “Қуръонга тақлид” циклидаги ориентализм 62

Г.ЕСКАРАЕВА

Поэтик матнда ёруғлик ва ранг тилсимоти 66

ТИЛШУНОСЛИК

А.МАМАЖОНОВ, Г.РОЗИҚОВА

Стилистика – ифодали нутқ тизими 69

УДК: 93/99+211.5+719

ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИНГ ТИКЛАНИШИ ВА МУСТАҲКАМЛАНИШИДА ТАРИХИЙ ВА МАДАНИЙ ЁДГОРЛИКЛАРНИНГ ЎРНИ

М.Расулов

Аннотация

Мақолада қадимги ёдгорликларга шуро даврида ва мустақиллик йилларида муносабат солиштирилади. Миллий қадриятларнинг тикланиши ва мустаҳкамланишида тарихий ва маданий ёдгорликларнинг ўрни кўрсатиб ўтилади. Тарихий ва маданий ёдгорликларнинг жамиятнинг маънавий ҳаётига ижобий таъсири очиб берилади.

Аннотация

В статье прослеживается отношение к памятникам истории в советское время и в годы независимости. Раскрыта роль памятников истории и культуры в восстановлении и укреплении национальных ценностей, а также их позитивное влияние на духовную жизнь общества.

Annotation

On the basis of rich factual material traced relating to ancient monuments in the Soviet era and in the years of independence. The role of cultural and historical monuments in the restoration and strengthening of national values as well as positive impact of monuments of history and culture on the spiritual life of society is revealed.

Таянч сўз ва иборалар: тарихий хотира, миллий қадрият, маънавий мерос, меъморий ёдгорлик, археологик ёдгорлик, диний эътиқод, даҳрийлик, шовинизм, масжид, мадраса, ҳайкал.

Ключевые слова и выражения: историческая память, национальные ценности, духовное наследие, архитектурный памятник, археологический памятник, религиозное убеждение, атеизм, шовинизм, мечеть, медресе, монумент.

Keywords and expressions: historical memory, national value, spiritual heritage, architectural monument, archeological monument, religious creeds, atheism, shovinism, mosque, medresah, monument.

Ўзбекистон тарихини ёритишда миллий қадриятларимизнинг ажралмас қисми бўлган юртимиздаги тарихий ва маданий ёдгорликларнинг ўрни муҳимдир. Ҳозирги кунда республикада 7216 та ёдгорлик давлат муҳофазасига олинган бўлиб, шундан 2248 таси меъморчилик, 1695 таси археологик ёдгорликлардир [1.4].

Чор Россиясининг мустамлакачилик сиёсати, мустабид шуро тузуми мафкурасининг жамиятдаги барча воқеа-ходисаларга баҳо беришда илмий-тарихий тамойилларга қарама-қарши ўлароқ синфийлик нуқтаи назаридан ёндашиши, ўз ғояларига тўғри келмаган ҳар қандай фикр-мулоҳазаларни инкор этиши 130 йил мобайнида жамиятнинг тарихий тараққиётига, айниқса, қардош халқлар ижтимоий-иктисодий ва маданий-маърифий тараққиётига салбий таъсир кўрсатди. Коммунистик мафкуранинг таянч ғояларидан бири ҳар қандай дин ва диний эътиқодга муросасизлик бўлиб, “дин афюндир”, деган шиор остида даҳрийлик тарғиб қилинар эди.

Чор Россиясининг мустамлакачилик сиёсати, кейинчалик коммунистик мафкуранинг бузғунчилик тамойиллари миллатимиз

маданияти, қадриятлари, тарихий хотирави, маънавий меросининг моддий кўриниши бўлмиш тарихий ва маданий ёдгорликларни ҳам четлаб ўтмади.

Миллий қадриятларимизга, маънавий бойликларимизга ва тарихий-маданий ёдгорликларимизга беҳурматлик, ваҳшийларча муносабат чор Россияси даврига бориб тақалади. Бунга тарихий манбалардаги аниқ далиллар гувоҳлик бера олади. Мисол тариқасида рус шарқшунос-тарихчи олимлари – академик В.В.Бартольд, профессор М.Е.Массон, В.Л.Вяткинларнинг илмий асарлари ва эсадаликларини келтириш мумкин. Ўз вақтида тарихий обидалар билимдони В.Л.Вяткин Туркистон генерал-губернатори А.В.Самсоновга Самарқанддаги обидаларни кўрсатиб, қаровсизликдан нураб бораётган Улуғбек мадрасаси, Бибихоним масжида ва бошқа обьектларни таъмирлаш учун земство маблағларидан бир қисмини ажратишни илтимос қиласди. Бунга жавобан: “Фикримча, бунинг ҳеч ҳожати йўқ, Василий Лаврентьевич, – деди генерал-губернатор. – Булар қанчалик тез вайрон бўлса”, – давом этди у қўлини Регистон тарафга чўзиб, – рус давлатчилиги учун шунча яхши бўлади” [2.17].

Қўйидаги Шарқшунослик жамияти Тошкент бўлими номига

М.Расулов – ФарДУ тарих кафедраси ўқитувчisi.

ТАРИХ

Туркистон ҳарбий округи кўмондони ёрдамчисининг ёзган мактуби ҳам чор Россияси амалдорларининг ўлкамизга нисбатан буюк давлатчилик руҳидаги қарашларидан далолат беради: “Жамият Шарқни Шарқ учун ва фан учун эмас, балки ҳалқларни Россияга қўшиш – руслаштириш учун ўрганиши керак” [3.188].

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов ўзининг “Тарихий хотирасиз келажак йўқ” номли асарида чор Россияси генерали Скобелевнинг қўйидаги гапларини келтиради: “Миллатни йўқ қилиш учун уни қириш шарт эмас, унинг маданиятини, санъатини, тилини йўқ қилсанг, бас, тез орада ўзи таназзулга учрайди” [4.24].

Тарих ва маданиятимизга бўлган мана шундай муносабат нафақат чор Россияси даврида, балки совет ҳокимиётининг етмиш йилдан ортиқ фаолияти давомида ҳам сақланиб қолди. Масалан, РСФСР Ҳалқ Комиссарлари Кенгашининг 1922 йил 8 сентябрдаги мажлисида Туркистон ёдгорликларини муҳофаза қилиш ва музейларга ёрдам беришга Владимиров ва Дзержинскийлар қарши чиқишиди. Улар: “Мусулмон меъморчилигининг қадим ёдгорликлари масаласи арзимас нарса ва у РСФСР сиёсатидан олиб ташланиши керак”, деб айтишади [5].

Даҳрийлик тамойиллари, яъни ҳар қандай дин ва диний эътиқодга муросасизлик шўро давлати сиёсати ва коммунистик мафкуранинг асосий негизини ташкил қилиб келди. Бу тамойиллар қардош миллатлар динига, айниқса, исломга нисбатан буюк давлатчилик ва ўта шовинистик руҳда қўлланиб келинди. Ана шундай руҳидаги ҳужжатлардан бири 1986 йил 18 августда КПСС МК томонидан қабул қилинган “Ислом таъсирига қарши кураш” тўғрисидаги қароридир [6]. Унда асосий эътибор тарихий-маданий ёдгорликлар – масjid-мадрасаларга, қадамжоларга аҳолининг зиёрат қилишларини тақиқлаб, бу жойларда даҳрийликни тарғиб қилувчи музейлар ташкил қилишни, экспкурсоводларга эса масjid ва мадрасалар “текинхўрлик билан кун кўрувчи” мулла, эшонларнинг бузгунчилик гоялари таянчи, эзувчи синфлар (эксплуататорлар) жамиятининг ҳимоясига йўналтирилганлигини очиб бериш вазифаси юклатилган.

Юқоридаги қарорга асосан республика ҳудудида XIX асрнинг охири – XX аср бошларида қурилган 61 та масjid диний маросимлар иншооти сифатида давлат

ёдгорликларини сақлаш рўйхатидан чиқарилади [7]. Бу, мазкур масжидларни бузиб ташлаш ёки бирор ташкилотнинг омборига айлантириш мумкин, деган гап эди.

Тарихимизнинг ноёб иншоотлари, маънавият ва маърифат ўчоқлари – мадраса, масжидлар, маҳобатли мақбара ва миноралар, яъни ота-боболаримиздан қолган ноёб ёдгорликлар совет мафкурасининг тазиёки остида даҳрийликни, инсон ақлига сиғмас коммунистик ғояларни тарғиб қилувчи музейларга ёки ресторан, қаҳвахона, бар каби миллат эътиқодига зид бўлган кўнгилочар масканларга айлантирилди. Марказдан узоқроқ бўлган жойлардаги тарихий ёдгорликлардан эса жамоа хўжаликлари учун кимёвий ўғитлар сақланадиган омборлар, чорва учун фермалар сифатида фойдаланилди.

Қизиқ бир мисол. Бухоро маҳсус илмий-таъмирлаш ишлаб чиқариш устахонаси буюртмасига асосан, Киев қурилиш-муҳандислик институти битирувчи талабалари Кўкалдош мадрасасини 200 ўринли меҳмонхонага, Абдуллахон тимини эса 200 ўринли ресторанга мослаштириш лойиҳасини диплом иши сифатида тайёрлаб беришади [8]. Маҳаллий миллат тарихи ва маданиятидан, меъморчилигидан, айниқса, ўша ўзлари қайта лойиҳалаштирган иншоотларнинг қандай мақсадларда қурилганлигидан, уларнинг аждодлардан қолган мерос сифатидаги қадр-қимматидан умуман бехабар кимсалар мазкур ёдгорликларни асл моҳиятидан бегона қилиб, “замонавий” мақсадларга мослаштирилди. Бу, нафақат миллатга, балки аждодлар яратган меъморчилик обидаларига, миллат анъаналарига беҳурматлик, беписандаликнинг намунаси эди. Асрлар оша илм, маънавият ва маърифат маркази бўлиб келган меъморий иншоотларнинг шакл-шамойилига қандайдир талабалар томонидан ўзгартириш киритилган. Ўша лойиҳаларда кўрсатилишича, Кўкалдош мадрасасини меҳмонхонага мослаштиришда унинг деворлари тешилиб, ювениш хоналари учун сантехника тармоқлари ўтказилиши, хоналарга замонавий эшиклар ўрнатилиши лозим эди. Мадраса ҳовлисидаги (лойиҳа муаллифларининг фикрига кўра, ҳеч қандай қимматга эга бўлмаган – Р.М.) мактаб бузилиб, унинг ўрнида бассейн қурилиши режалаштирилган эди. Ўз даврида не-не илм дарғалари, алломаларни бағрига олган бу даргоҳ номақбул сиёсатнинг касридан, яrim ялангоч чўмилувчилар, бар ва ресторанларда кайфу сафо қилувчиларга макон бўлиши кўзда тутилган эди.

Ўзбекистон ССР чет эл туризми Бош бошқармаси бошлиғи Ю.К.Юсувалиев маданият вазири М.А.Аҳмедова номига 1986 йил 14 марта йўллаган 03-277-сонли хатида Бухородаги Нодир Девонбеги мадрасасини 70 ўринли меҳмонхона ва 100 ўринли ресторонга мослаштириш, “Саррофон” ҳаммомини замонавий инженерлик асосида қайта тиклаб фойдаланишга, Хива шаҳридаги “Қози Калон” мадрасаси ҳам 100 ўринли ресторонга мослаштириш учун ижарага беришни сўрайди [9]. Бу илтимос вазир томонидан қондирилади [10].

Термиз ёнида жойлашган 2099-ҳарбий қисм эса кўхна Термиз шаҳар харобасидан ўқув полигони сифатида фойдаланган. Бу ерда ўқув машғулотлари ўтказилган, ҳар хил чуқурлиқдаги ҳандаклар(окоплар) кавланган. Ҳарбий қисм раҳбарияти томонидан жадаллик билан шаҳарнинг эски қўрғони вайрон қилиниб, бу ерда кенг кўламли қурилиш ишлари давом эттирилган [11].

Термиз шаҳар ОДСП-13 (Бирлашган қурилиш корхоналари дирекцияси – Р.М.) ва ПМК-2МЗР ташкилотлари ноқонуний ишлар олиб борганлиги натижасида кўхна шаҳарнинг маълум қисми бузуб ташланган ва Кампиртепанинг фортификация тизимиға зарар етган. Бу ҳақда Санъатшунослик институти директори Х.А.Абдусаматовнинг 1986 йил 11 апрелдаги Маданий ёдгорликлар илмий–ишлаб чиқариш Бош бошқармаси бошлиғи Ф.М.Ашрафийга ёзган 254-сонли хати гувоҳлик беради [12].

Чор Россиясининг мустамлакачилик сиёсати, ундан кейин коммунистик мафкура тарихий-маданий обидаларимизга, бутун жаҳон илм-фани, маданиятига улкан ҳисса қўшган алломаларимиз, давлат арбларимизга очиқдан-очиқ буюк давлатчилик кайфиятида бўлиб, уларни ҳалқ хотирасидан батамом ўчириб ташлаб, ўрнига миллатимизга ёт бўлган турмуш тарзини, ғояларини ҳар қандай воситалар билан тиқишириб борди. Коммунистларнинг ўша вақтдаги тарғиботига кўра, гўёки Ўрта Осиё ҳалқлари, хусусан, ўзбек ҳалқи қолоқ, маданиятсиз бўлган, хонликларнинг, кейинчалик Россия империясининг мустабид тузуми шароитида ҳеч қандай ҳақ-хуқуққа эга бўлмаган, ночор бўлган. Социалистик инқилоб эса мазлум ҳалқларга озодлик, эрк, фаровон ҳаёт ато этди. Мазкур ақида ҳалқнинг онгига мажбурий тарзда тиқиширилди. Миллий қадриятларимизга, давлатчилик тарихимизга умуман ёт бўлган большевиклар инқилоби

билан боғлиқ воқеа-ҳодисалар оламшумул аҳамият касб этганлиги, уларнинг бошлиқлари эса қардош ҳалқлар учун буюк оғалар, доҳий, қаҳрамонлар сифатида улуғланди. Инқилоб билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларга, унинг раҳнамоларига атаб шаҳарлар, иирик-иирик иншоотлар, меъморий ёдгорликлар барпо қилинди.

1985 йил 1 январь ҳолатига кўра, Қашқадарё вилояти бўйича 74 та (20 таси бюст) В.И.Ленин ҳайкали, 17 та К. Маркс, Ф. Энгельс ва бошқа Октябрь тўнтариши раҳнамоларига бағишинланган ёдгорликларнинг рўйхати берилган ҳолда, атиги 6 та республиканинг узоқ ўтмишини, ўзбек ҳалқининг миллий-маънавий қадриятларини ўзида акс эттирган тарихий-маданий ва археологик ёдгорликларнинг рўйхати берилган [13].

Истиқлол түфайли миллий қадриятларимизга умуман ёт бўлган 2094 та (1994 йил 1 январь ҳолатига кўра) ҳайкалтарошлиқ мажмуалари (В.И.Ленин, А.А.Жданов, Ф.Э.Дзержинский, С.М.Киров ва шу каби коммунистик партия доҳийларининг ҳайкаллари) олиб ташланди ва ёдгорликлар рўйхатидан ўчирилди [14]. Уларнинг ўрнини эса Тошкент (1993 й.), Самарқанд, Шахрисабздаги (1996 й.) соҳибқирон Амир Темур ҳайкали, Фарғонада, Қувада ал-Фарғоний ҳайкали ва мажмуалари (1998 й.), Самарқандда Имом ал-Бухорий мажмуаси (1998 й.), Урганчда Жалолиддин Мангуберди мажмуаси (1999 й.), Термизда “Алномиш” достонининг 1000 йиллиги муносабати билан достон қаҳрамони ҳайкали (1998 й.), Тошкентдаги Мустақиллик майдонида “Мотамсаро она” мажмуаси, “Шаҳидлар хотираси” меъморий ёдгорликлари (2000 й.) ўрин эгаллади. Маданий ёдгорликларнинг асосий қисми жамланган Бухоро, Самарқанд, Шахрисабз ва Хива шаҳарларининг юбилей тантаналари, Мирзо Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги, Амир Темур таваллудининг 660 йиллиги тантаналари муносабати билан Бухоро, Хива, Самарқанд, Шахрисабзда жойлашган меъморий обидалар ҳалқаро ташкилотлар (асосан ЮНЕСКО) ҳамкорлигига тўла таъмирланиб, уларга қайта умр бағишиланди.

Мустақилликка эришилгандан сўнг тарихий ва маданий ёдгорликларга муносабат тубдан ўзгарди. Миллий қадриятларнинг тикланиши давлат сиёсати даражасига кўтарилди, аждодларимиз яратган моддий ва маънавий меросни чукур ўрганишга, уларнинг

ТАРИХ

хотирасини хурматлаш ва абадийлаштиришга эътибор кучайди. Асрлар силсиласида мардонавор яшаб келаётган тарихий ва маданий ёдгорликларни таъмирлаш ва тиклаш ишларига, турли юбилей ва тарихий саналарга бағишилаб қатор меъморий иншоотлар, мажмуналарнинг курилишига давлат томонидан эътибор кучайтирилди. Хива (1990 йил, ЮНЕСКОнинг Канадада бўлиб ўтган 14-сессиясида), Бухоро (1993 йил ЮНЕСКОнинг Колумбияда бўлиб ўтган 17-сессиясида), Шаҳрисабз (2000 йил ЮНЕСКОнинг Австралияда бўлиб ўтган 24-сессиясида), Самарқанд (2001 йил ЮНЕСКОнинг Финляндияда бўлиб ўтган 25-сессиясида) шаҳарларининг тарихий марказлари ҳамда Ўзбекистондаги тўрт мингдан ортиқ тарихий ва меъморий ёдгорликлар ЮНЕСКОнинг Бутун Жаҳон Маданий Мероси рўйхатига киритилиши республикамиз тарихий ва маданий ёдгорликларни дунё эътироф этаётганинидан далолат беради [15.4].

Юқоридагилардан хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки:

-биринчидан, истиқпол шарофати билан тарихий ва миллий қадриятларимизнинг тикланиши давлат сиёсати даражасига кўтарилди, натижада ҳалқ хотирасининг барча жабҳалари қатори, тарихий ва маданий ёдгорликларга ҳам муносабат тубдан ижобий томонга ўзгарди;

-иккинчидан, тарихий ва маданий ёдгорликларимизни таъмирлаш ва тиклаш ишларининг моддий-иқтисодий томонларини давлат ўз ихтиёрига олди;

-учинчидан, тарихий ва маданий ёдгорликлар миллий қадриятларимизнинг ажралмас қисми сифатида эътироф этилди ва ҳалқимизнинг, айниқса, ёшларимизнинг онгида миллий истиқпол ғоясини шакллантиришда муҳим ўрин эгаллай бошлади;

-тўртингидан, аждодларимиздан қолган бой тарихий ва маданий мероснинг ажралмас қисми бўлган тарихий ва маданий ёдгорликлар бутун жаҳон афкор оммаси олдида эътироф этилиб, Бутунжаҳон Маданий Меросининг ажралмас қисми сифатида умуминсоний қадриятлар даражасига кўтарилди.

Адабиётлар:

1. ГлавНПУ памятников культуры. Периодический отчет по реализации Конвенции Всемирного наследия Государством-Участником: Узбекистан. –Т., 2006 .
2. Массон М.Е. Самарқанд осори атиқаларига оид уч воқеа. –Т.: “Ўзбекистон”, 1973.
3. Жабборов И. Кўхна ҳаробалар сири. – Т. “Ўзбекистон”, 1968.
4. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: “Шарқ”, 1998.
5. Мирзаев М. Олимхоннинг олтин қиличи // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси. -1993 йил.
6. ЎзМДА, 2296-ф. 7-р. 53а-йж. 128-варақ.
7. ЎзМДА, 2296-ф. 7-р. 53а-йж. 135-140-варақлар.
8. Салимов А.М. Приспособление памятников архитектуры Бухары для современных функций // Строительство и архитектура Узбекистана. -1980, 4-сон. -28-31-бетлар.
9. ЎзМДА, 2296-фонд,7-рўйхат, 58^а-иш, 123- варақ.
10. Ўша жойда,121-варақ; Вазир ўринбосари К.С.Ибрагимовнинг 1986 йил 27 март кунги 01-12/608-сонли хати.
11. ЎзМДА, 2296-фонд,7-рўйхат, 58^а-иш, 16-варақ.
12. ЎзМДА, 2296-фонд,7-рўйхат, 58^а-иш, 24-варақ.
13. ЎзМДА, 2296-ф. 7-р. 10а-йж. 92-101-варақлар.
14. ЎзМДА, 2296-ф. 7-р. 607а-йж. 103-варақ.

(Тақризчи: М.Исомиддинов, тарих фанлари доктори, профессор).